

DR. RAJZINGER ÁGNES

GYERMEKJOGOK ÉS JOGTUDATOSÍTÁS AZ OKTATÁSBAN

– az állampolgári jogok országgyűlési biztosának OBH
2096/2008. számú jelentéséről –

A gyermeki jogokat a jogrendszer egészének biztosítania kell, a jogszabályok közül azonban kiemelendők az Alkotmány és a New York-i Gyermekjogi Egyezmény,¹ melyek – a jogrendszerben elfoglalt helyük miatt – kijelölik a hazai jogalkotás céljait, kereteit és alapkövetelményeit. Ezek nyomán a gyermeki jogok védelmét biztosító jogi környezetet úgy kell kialakítani, hogy az egyes jogszabályok ne csupán a jogok megsértésének következményeit szabályozzák, hiszen a gyermeki jogok védelmét nyilvánvalóan hatékonyabban szolgálja a jogsérelmek megelőzésére való törekvés.

E törekvés mutatkozik meg az állampolgári jogok országgyűlési biztosának proaktív szerepfelfogásában is, mely alapján – a 2008-ban általa indított Gyermekjogi projekt keretén belül – a *gyermeki jogok képzési rendszerben, valamint közoktatásban történő megjelenésének, érvényre jutásának átfogó vizsgálatát* elrendelte.

...a jogsérelmek
megelőzésére való
törekvés...

A VIZSGÁLAT ALAPJA, FŐ IRÁNYVONALAI

A Gyermekjogi Egyezményben² foglaltak szerint a gyermek oktatásának egyik célja, hogy a gyermek tudatába kell vésni az emberi jogok és az alapvető szabadságok, valamint az Egyesült Nemzetek Alapokmányában elfogadott elvek tiszteletben tartását. A részes államoknak ötévente be kell számolniuk a Gyermek Jogainak Bizottsága számára az Egyezményben elismert jogok érvényesítése érdekében elfogadott intézkedésekről, és az e jogok gyakorlásában elért előrehaladásról.³ A 2-3. időszakos országjelentés értékelése során a Bizottság kezdeményezte, hogy a tananyagba kötelező elemként kerüljön be az emberi jogok oktatása, továbbá olyan kam-

pányok szervezését javasolta, amelyekkel a gyermekeket jogaikról tájékoztatják.⁴

Az országgyűlési biztos hivatalból indított vizsgálatának így két meghatározott iránya volt: feltérképezni egyrészt, hogy mely felsőfokú képzésekben jelennek meg a gyermeki jogok, ott milyen hangsúlyt kapnak, másrészt, hogy az alapképzésben a szakemberek a felsőoktatási képzés során kapott ismereteket miként adják tovább a gyermekeknek – azaz miként érvényesülnek a gyakorlatban a gyermeki jogok. Emellett az európai azonosságutdat és az egyetemes kultúra ismeretének fontosságát hangsúlyozandó az ombudsman indokoltan tartotta vizsgálatának kiterjesztését arra nézve, hogy a Nemzeti Alaptantervben (továbbiakban: NAT) kiemelt célként szereplő Európai Unióval kapcsolatos ismeretek oktatása mennyiben jelenik meg a gyakorlatban.⁵

*...a tananyagba
kötelező elemként
kerüljön be
az emberi jogok
oktatása...*

A VIZSGÁLAT MEGÁLLAPÍTÁSAI

A gyermeki jogok ismerete elsősorban és a legnagyobb mértékben természetesen a gyermekek számára szükséges kompetencia, mégis – úgy tűnik – nagyon kevés gyermek tudja pontosan, hogy melyek is az ő jogai és még kevésbé, hogy miként gyakorolhatja azokat. A gyermeki jogok érvényesülése azonban alapvető feltétele az is, hogy a gyermekekkel dolgozó szakemberek gondolkodásmódját áthassa a jogok tiszteletén alapuló szemléletmód, ehhez pedig elengedhetetlen, hogy ilyen irányú képzésben részesüljenek. A felsőoktatási intézményben a képzés *képzési program* alapján folyik. A képzési program részeként a tantervet alap- és mesterképzésben az oktatási és kulturális miniszter által kiadott képzési és kimeneti követelmények alapján, szakirányú továbbképzésben szabadon készíti el a felsőoktatási intézmény.⁶

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa a Magyar Akkreditációs Bizottság (továbbiakban: MAB) elnökének tájékoztatását kérte arról, hogy a gyermeki jogok oktatása jelenleg mely képzésekben jelenik meg, a minőséghiitelesítési vizsgálat során a feltételrendszer részét képezi-e, fogalmaztak-e meg szakértői véleményt e tárgyban, valamint, hogy miként juttatja érvényre a MAB eljárása során a Gyermekek Jogainak Bizottsága által megfogalmazott – az oktatási rendszert érintő – ajánlásokat.⁷

A beérkezett válaszból egyértelműen kiderült, hogy a gyermekek jogainak *átfogó oktatását* a tanári szakon belül a *család- és gyermekvédő tanár* szakképzettség képzési és kimeneti követelményei írják elő. Ez a szak-

képzettség az új, többciklusú képzési rendszerben jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, az Eszterházy Károly Főiskolán és a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán szerezhető meg. Ezen kívül több szakon is megjelenik a gyermeki jogokkal kapcsolatos ismeretek oktatása, azonban minden esetben csak részlegesen, az adott intézmények sajátos képzési rendjének megfelelően.

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa vizsgálata során megállapította, hogy a jelenlegi magyarországi képzési rendszerben azáltal, hogy csak *egy* szakon, a *család- és gyermekvédelő tanár* szakon oktatják átfogóan a gyermeki jogokat, ilyen képesítés pedig csupán három magyarországi felsőoktatási intézményben szerezhető, a képzés sem számban, sem elérhetőségében (főváros-orientáltság) nem képes eleget tenni azon kötelezettségének, melyet a Gyermekjogi Egyezmény, valamint az Alkotmány rendelkezései előírnak, mindez a gyermek védelemhez és gondoskodáshoz való alkotmányos joga tekintetében visszásságot okoz.

A gyermeki jogok gyakorlati érvényesülésének vizsgálata során az ombudsman az oktatási és kulturális miniszterhez fordult. A közoktatás tartalmi szabályozásának legfontosabb dokumentuma a Nemzeti Alaptanterv (a továbbiakban: NAT), amelynek szellemiségét a „Magyar Köztársaság alkotmánya, a magyar törvények, kiemelten a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény, valamint az emberi jogokról, a gyermek jogairól, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogokról, a nemek közti egyenlőségről szóló nemzetközi dekrétumok és magyar jogforrások határozzák meg”. A NAT 2007. évi módosítása során több új elemmel is kiegészült; beépült az Európai Unió által javasolt nyolc elemből álló kulcskompetencia keretrendszer, amely a gazdaság világában és a modern társadalomban történő boldoguláshoz, az élethosszig tartó tanulás paradigmájához, a műveltség igényének kialakulásához, valamint a személyes önmegvalósításhoz szükséges kompetenciákat tartalmazza. Ezek közül a szociális és állampolgári kompetencia a „demokrácia, az állampolgárság fogalmának és az állampolgári jogoknak az ismeretén és az emberi jogok teljes körű tiszteletén alapul”. Nagyobb hangsúlyt kapott az aktív állampolgárságra és a demokráciára való nevelés is, továbbá a NAT kiegészült egy új fejezettel a „Tanulási esélyegyenlőség segítésének elvei” címmel. A NAT Ember és társadalom műveltségi területe az, amely kü-

*...nagyon kevés
gyermek tudja pontosan,
hogy melyek is
az ő jogai...*

lönösen alkalmas a szociális és állampolgári kompetenciák fejlesztésére. Az oktatási és kulturális miniszter szerint a NAT-ban előírt fejlesztési feladatok megjelennek az általa kiadott vagy jóváhagyott kerettantervekben és helyi tantervekben is.

A közoktatási törvény értelmében⁸ a Magyar Köztársaságban minden gyermek tanköteles, vagyis általában tizenkét évig az állam által biztosított és garantált intézményes oktatásban vesz részt. A vizsgálat ezért különös jelentőséget tulajdonított a közoktatási intézményeknek, hiszen rajtuk keresztül szinte valamennyi gyermek elérhető.

A jelentésben hangsúlyt kapott, hogy a jogtudatosításnak három szintje különböztethető meg. Az első a jogismeret, azaz a jogokról illetve azok korlátairól szóló ismeretanyag átadása. Ez pusztán információk birtoklását jelenti, amely nélkülözhetetlen a jogtudatosság mélyebb jelentéstartalmának megvalósulásához, de nem elegendő cél. A második szint a jogkövető magatartás kialakulása, amely a demokratikus elveken alapuló jogállam állampolgárai számára elengedhetetlen a társadalomba való beilleszkedéshez. A jogtudatosság harmadik szintje – ahogyan a Gyermekjogi Egyezményben⁹ és számos további nemzetközi dokumentumban, magyar jogforrásban is szerepel –, hogy a gyermek tudatába vésődjön, személyiségében attitűdként kialakuljon az emberi jogok és az alapvető szabadságok tisztelete, a nemzeti értékek és a sajátjától eltérő kultúrák iránti tisztelet, a szabad társadalomban az élettel járó mindenféle felelősségvállalás képessége.

Ezen elvek, az emberi és gyermeki jogok, az Alkotmányban rögzített alapjogok ismerete nem életkor kérdése. A vizsgálat tapasztalatai alapján a felnőtt társadalom nem helyez kellő hangsúlyt a gyermekek jogtudatosítására, nem tartja azt kiemelkedően fontos területnek. Számos esetben érkezik ellenérv a gyermekek jogtudatos nevelésével kapcsolatban, miszerint a jogismerettel rendelkező gyermekek az alapvető jogaikkal viszszaélnek, így célszerűbbnek látszik nem megismertetni őket az Alkotmány alapján minden embert egyaránt megillető alapvető jogokkal, az emberi jogokkal és a gyermeki jogokkal.

Az állampolgári jogok biztosának álláspontja szerint azonban a gyermekeket jogaikkal élni – és nem visszaélni – a felnőtteknek kell megtanítaniuk. A szabadságjogokkal ugyanis nem azok élnek vissza, akik megfelelő ismerettel rendelkeznek a jogok valós tartalmáról, hanem ellenkezőleg, azok, akik a jogokat csak felületesen ismerik, akik csak a kihasználható lehetőséget látják bennük. A joggyakorlás korlátaira az országgyűlési biztos is – a gyermekek számára készített honlapon¹⁰ található katalógusban és azon kívül is – nyomatékosan felhívja a figyelmet, hiszen a jogok csak mások jogainak tiszteletben tartásával gyakorolhatók. A jogok tartalmának korlátaival kapcsolatos nyomatékos tájékoztatás annál is inkább

fontos feladat, mert a felelős joggyakorlás nem jelentheti mások jogainak indokolatlan, önkényes megsértését, csorbítását.

A jogtudatosság elsajátításának első lépése tehát a jogismeret megszerzése, amelyben kardinális szerep jut a közoktatási intézményeknek és a helyi tantervekben rögzített tananyagoknak. Amíg a jogismeret nem kap nagyobb hangsúlyt a kerettantervekben és helyi tantervekben, addig szinte elvárhatatlan, hogy a gyermekekben – a Gyermekjogi Egyezményben vállalt kötelezettségünknek megfelelően – az emberi jogok és gyermeki jogok iránti feltétlen tisztelet attitűdje kialakuljon.

Kétségtelen, hogy a NAT használható jogi keretet biztosít arra nézve, hogy a kerettantervekben és a helyi tantervekben megjelenhessen az alapjogokat, emberi jogokat, gyermeki jogokat tiszteletben tartó szociális és állampolgári kompetenciák fejlesztése. Mindazonáltal az ilyen irányú ismeretek átadásának, a kompetenciák fejlesztésének fakultatív jellege nem segíti elő azoknak ténylegesen, a gyakorlatban is megjelenő, valódi megvalósulását. Az Európai Unió és nemzetközi tendenciák is azt mutatják, hogy a jogtudatosítást az államok intézményes keretek közé igyekeznek integrálni (akár civil szervezetek bevonásával), hiszen a közoktatási intézmények azok, amelyeken keresztül a leginkább biztosított a gyermekek, tanulók információkkal való ellátása, képzésük, személyiségük fejlesztése. A Gyermek Jogainak Bizottsága is feltehetően ezért javasolta Magyarország számára, hogy a tananyagba kötelező elemként kerüljön be az emberi jogok oktatása.

A miniszter válasza azt is tartalmazta, hogy az Európai Unióra vonatkozó ismereteket eltérő mélységben és mennyiségben ugyan, de minden iskolatípusban oktatják a magyar iskolákban. A NAT kötelezően írja elő az uniós ismeretek oktatását az iskolák számára, és mindez kötelező a közoktatási tankönyvek fejlesztői számára is. A minisztérium nem rendelkezik pontos adattal az Európai Unióval kapcsolatos ismeretek arányáról az egyes iskolákban és a tanított tananyag pontos részéről az egyes évfolyamokon, hiszen a helyi tantervek összeállítása a közoktatási törvény alapján az iskola feladata, és az oktatásban a tanárok is széles módszertani szabadságot élveznek. Az Európai Unióval kapcsolatos ismeretek oktatásának fontosságával kapcsolatban a miniszter kiemelte, hogy az iskolás évek alatt a tanulókat olyan ismeretekkel és személyes tapasztala-

*...a felnőtt társadalom
nem helyez kellő
hangsúlyt a gyermekek
jogtudatosítására...*

tokkal kell gazdagítani, amelyek birtokában megállják helyüket az európai nyitott társadalmakban. Ezt a célt a NAT a Kiemelt fejlesztési feladatok témakörön belül az Európai azonosságtudat – egyetemes kultúra témakörében pontosan megfogalmazza.

Az Európai Unióval kapcsolatos alapvető ismeretek oktatásával kapcsolatban a jelentésben az országgyűlési biztos elsőként kiemelte, hogy azt a gyermekek és a velük foglalkozó szakemberek emberi jogi képzésének következő lépcsőjének tekinti, hiszen az európai állampolgárságtudat kialakítása, fejlesztése elképzelhetetlen az annak alapját képező nemzeti identitástudat, jogtudatos attitűd megléte nélkül. Az ombudsman szerint a gyermekek jogtudatosítása a jogaikról, a jogaik gyakorlásának korlátairól szóló erkölcsi jellegű *képzést* – nem csupán oktatást – jelent, hiszen a képzésen keresztül, aktív részvétellel, a különböző játékos helyzetgyakorlatokkal, a sokféle téma, probléma megvitatása során valósítható meg a gyermekek attitűdjének formálása, az egymás iránt érzett szolidaritás, odafigyelés érzetének kialakítása. A gyermekek tudatformáló emberi jogi képzésének pedig fontos követelménye, előfeltétele a gyermekekkel foglalkozó szakemberek oktatása. A jelentésben feltárt visszasság orvoslása tehát mindenképp elsődleges jelentőségű.

A vizsgálat eredményeképp az ombudsman megállapította, hogy az európai ismeretek gyakorlatban történő megjelenése nem veti fel az oktatás-

hoz való joggal összefüggő vizs- szásság gyanúját. Az országgyű- lési biztos ugyanakkor indokolt- nak tartotta felhívni a figyelmet arra, hogy számos külföldi példa van arra nézve, hogy akár intéz- ményes keretek között, akár az iskolai tanítási időn kívül civil szervezetek bevonásával, a diá- kokat aktív szereplőként vonják be az Európai Unió működésé- nek megismerését segítő képzé- sekbe. Annak érdekében pedig, hogy a közoktatásban résztvevő tanulók minél aktívabb résztve- vői legyenek nemcsak a magyar, hanem az európai társadalom-

ISBN: 978-963-9957-01-5; Ára: 1680 Ft
Megrendelhető a PONT Kiadónál:
rendeles@pontkiado.hu

nak, és élni tudjanak az Európai Unió lehetőségeivel, felkérte az oktatási és kulturális minisztert, hogy az egyes iskolák tanrendjére vonatkozó kerettantervek kiadása, jóváhagyása során fordítson kiemelt figyelmet az Európai Unió ismeretekre vonatkozó képzés közoktatás területén való minél szélesebb körű megjelenésére.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A jelentésben vizsgált kérdések, valamint az emberi jogi képzés gyakorlatban történő megvalósulása különös jelentőséget kapnak annak fényében, hogy az ENSZ Közgyűlése 2007. december 18-án kelt, 62/171. számú határozatával a 2008. december 10-étől kezdődő évet az *Emberi Jogok Tanulása Nemzetközi Évének* nyilvánította. Eszerint ezt az évet olyan tevékenységeknek kell szentelni, melyek szélesítik és mélyítik az emberi jogok tanulását, mégpedig olyan alapelvek alapján, mint az egyetemesség, oszthatatlanság, egymásrataltság, pártatlanság, tárgyilagosság, konstruktív párbeszéd és együttműködés. A program célja: az emberi jogok népszerűsítésének és védelmének megerősítése, beleértve a fejlődéshez való jogot is; továbbá kiemelten szem előtt tartani az államok azon kötelezettségét, hogy az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelmét biztosítsák és elősegítsék.

Az ENSZ Közgyűlése 2004. december 10-én hirdette meg a *Világ-programot az emberi jogi oktatásért* (továbbiakban: Világ-program) annak érdekében, hogy elősegítse az emberi jogi képzéssel kapcsolatos programok alkalmazását minden szektorban. A Világ-program az *ENSZ Emberi Jogok Oktatása Évtizedének (1995–2004.)* eredményeire építve törekszik elősegíteni a közös megegyezést az emberi jogok oktatásának alapelveiről és módszereiről annak érdekében, hogy egy konkrét keretet adjon a szükséges intézkedéseknek, és megerősítse a partneri viszonyt és együttműködést a nemzetközi szinttől egészen a gyökerekig. A Világ-program különböző fázisokból épül fel; az első időszak a 2005-től 2009-ig terjedő időszakot öleli fel, és az általános iskolai és középiskolai (közoktatási) szintre összpontosít. Az első időszakra szóló akcióterv (Első Akcióterv¹¹) konkrét stratégiát és gyakorlati ötleteket ajánl az emberi jogi képzés nemzeti megvalósítása érdekében.

2006-ban jött létre az a Bizottság, mely tizenkét ENSZ szervezet képviselőiből áll (ILO, UNESCO, World Bank, UNDP, UNICEF, UNHCR, OHCHR, UNRWA, UNEPA, UNAIDS, UNDG, UNDPI), célja pedig koordinált ENSZ segítség nyújtása a tagállamoknak az Akcióterv nemzeti végrehajtásához, illetve az akcióterv nemzeti megvalósításának értékelése.

A tavalyi év végén egyre égetőbb kérdéssé vált, tekintettel a Világ-program kitűzött határidejére (2009. december), hogy miként áll Magyarország az emberi jogi oktatás integrálása terén, illetve milyen együttműködés jellemzi a magyarországi állami, illetve civil szervezeteket az emberi

jogi oktatására vonatkozó stratégia, elképzelések alakításában, végrehajtásában. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa – a jelentésben foglaltak folyamatos monitorozása céljából – 2009 szeptemberében levélben hívta fel a nemzetközi kötelezettség határidejére az oktatási és kulturális miniszter figyelmét. A miniszter válaszában részletes tájékoztatást adott az Oktatási és Kulturális Minisztérium, illetve háttérintézménye, az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet gyermeki jogok területén végzett tevékenységéről, illetve azon nemzetközi szervezeteknek a gyermekjogi oktatást segítő munkájáról, melyek előmozdították a hazai szakmai segédanyagok megtervezését.

Az Emberi Jogi Oktatás ENSZ Világ-programja első fázisáról szóló Akcióterv 2005 júliusi elfogadásával minden ENSZ tagállam egyhangúlag kötelezettséget vállalt arra, hogy integrálja alap- és középfokú oktatási rendszerébe az emberi jogi oktatást. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa – a *2009. évi Éves Gyermekjogi Konferencia* alkalmával is – fontosnak találta felhívni a figyelmet ezen folyamat jelentőségére, mivel az a gazdasági, szociális és politikai fejlődésben is kulcsszerepet játszhat, hozzájárulva a szociális kohézió és a konfliktus-megelőzés fejlesztéséhez.

JEGYZETEK

- 1 Az Országgyűlés a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezményt a 1991. LXIV. törvénnyel hirdette ki
- 2 Gyermekjogi Egyezmény 29. cikk
- 3 Gyermekjogi Egyezmény 44. cikk
- 4 Gyermek Jogainak Bizottság Ajánlása 53. pont és 55. pont
- 5 A NAT III. része – mely az iskolai nevelés-oktatás alapvető céljait határozza meg – külön kiemeli az európai azonosságtudatot, az egyetemes kultúra ismeretének fontosságát.
- 6 a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény (Ftv.) 32. § (1) bek.
- 7 az Obtv. 18. § (2) bekezdése alapján
- 8 Köznevelési törvény 6. § (1)–(3) bekezdés
- 9 Gyermekjogi Egyezmény 29. cikk 1. pont
- 10 www.gyermekjogok.obh.hu
- 11 A Világ-program Első Akcióterve felhívja az ENSZ szerveit, hogy az egyes államok jelentéseinek felülvizsgálatakor helyezzenek hangsúlyt az államok azon kötelezettségeire, hogy az iskolai rendszeren belül történő emberi jogi oktatást alkalmazzák. Ugyancsak tartalmazza, hogy nemzeti szinten minden országon belül az oktatási minisztérium által kijelölt koordinációért felelős osztály vagy részleg, szoros együttműködésben működik azokkal a jelentős nemzeti irodákkal, amelyek azért felelősek, hogy az ország ENSZ szerveinek szóló jelentéseit kidolgozzák.